

ЕЗИК И ТЕКСТ

Снимка: Надежда Стоянова

Оформление: Надежда Стоянова

ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЯ НА ПЕРИФРАСТИЧНАТА КОНСТРУКЦИЯ

ANAR + ИНФИНИТИВ В КАТАЛОНСКИЯ ЕЗИК

ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА МИНАЛО СВЪРШЕНО ДЕЙСТВИЕ

Боян Станчев

СУ „Св. Климент Охридски“ (България)

GRAMMATICALISATION OF THE PERIPHRASTIC CONSTRUCTION *ANAR + INFINITIVE* IN CATALAN TO EXPRESS COMPLETE ACTIONS IN THE PAST

Boyan Stanchev

Sofia University “St. Kliment Ohridski” (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0006-5654-077X

E-mail: stancev219@gmail.com

Abstract: This article examines the grammaticalization of the periphrastic construction *anar + infinitive* in Catalan and its evolution as a primary way of expressing perfective past action. While in most Romance languages constructions with verbs of motion develop into a way of expressing future action, Catalan is an exception in which this construction acquires a past perfective meaning. Here, this process is presented as the result of the interaction of morphological changes, pragmatic factors and language contact with Old Occitan, emphasizing the importance of language contact and internal structural changes in shaping the Catalan verb system.

Keywords: grammaticalization, periphrastic preterite, Romance languages, Catalan, Occitan

Резюме: Настоящата статия разглежда граматикализацията на перифрастичната конструкция *anar + инфинитив* в каталонския език и нейната еволюция до основен начин за изразяване на минало свършено действие. Докато в повечето романски езици конструкции с глаголи за движение се специализират в начин за изразяване на бъдещо действие, каталонският представлява изключение, при което тази конструкция придобива перфективно минало значение. Тук този процес е представен като резултат от взаимодействието между морфологични промени, прагматични фактори и езиков контакт със староокситанския, като се

подчертава значението на това външно влияние и вътрешните структурни промени за оформянето на глаголната система на каталонския език.

Ключови думи: граматикализация, перифрастично минало време, романски езици, каталонски език, окситански език

Увод

В повечето световни езици сегашното време на глаголите за движение със значение *отивам* или *идвам/пристигам* представляват основа за граматикализационния процес за образуване на бъдеще време (Bybee et. al. 1994: 266–270). Това е така, защото „конструкциите с *движение напред* имплицитно изразяват движение и във времето, и в пространството, което улеснява прехода към бъдещето“¹ (Bybee et. al. 1994: 268). Този граматикализационен процес е широко разпространен в някои германски и повечето романски езици. Въпреки това в каталонския спомагателният глагол *anar* (отивам) в сегашно време, последван от инфинитив на основния глагол, става маркер за минало свършено време (аорист), както е показано в (1).

(1) конструкции <отивам + инфинитив> :

испански: *(Yo) voy a llorar.*

португалски: *(Eu) vou chorar.*

английски: *I'm going to cry.*

норвежки² : *Jeg kommer til å gråte.*

всички = български: *(Аз) ще (се раз)плача.*

Но в каталонски: *(Jo) vaig plorar.* = *Аз плаках.*

Миналата перифрастична конструкция, наричана в литературата *passat perifràstic* (перифрастично минало време), *perfet perifràstic* (перифрастичен перфект) или *go-past* (*отивам-минало*), е интересно явление от гледна точка на лингвистичната типология. Развитието на бъдеще време от конструкция с глагола *отивам* представлява общ път на граматикализация, където конструкция с *целенасочен глагол за движение*³ винаги се

¹ Мой превод – Б. С.

² В норвежки се използва глагол със значение *идвам/пристигам*.

³ Под целенасочен глагол за движение (анг. *goal-oriented movement verb*) се разбира глагол, който обозначава движение с определена цел и/или посока, т.е. насочено движение към конкретно място или резултат.

превръща в структура със спомагателен глагол за изразяване на бъдеще време по модела [отивам към + номинална синтагма => отивам (към) – глаголна форма (бъдеще)] и [идвам в + номинална синтагма => идвам (в) – глаголна форма (бъдеще)] (Kuteva 2001: 22), както показahme с примерите от други романски езици.

Въпреки че наричат тази конструкция „аномална“, Перес Салдания и Уалде (Pérez Saldanya & Hualde 2003: 48) уточняват, че конструкцията с глагола *отивам* се ползва за изразяване на емфатично минало при разказване на минали събития в разговорния испански и английски език, както е посочено в (2), и в други езици извън индоевропейското езиково семейство.

(2) испански: *Le dije que se callara y entonces él va y me dice: cállate tú.* (Pérez Saldanya & Hualde, 2003: 48)

английски: *I told him to shut up and then he goes and tells me: you shut up.* (Pérez Saldanya & Hualde, 2003: 48)

български: *Казах му да млъкне и тогава той се обръща и ми казва: млъкни ти.*

Каталонското перифрастично минало свършено време е широко разпространено в каталонския езиков ареал и в голяма степен измества по-старото просто или синтетично минало време. В съвременния каталонски език синтетичните форми на минало време са почти напълно заменени от перифрастичните. Въпреки общата тенденция на замяна, има региони, където простото минало време продължава да се използва активно, като например в централната част на автономната област Валенсия, както и в южните ѝ части, на Ибиса и в по-малка степен на Майорка (Moll 2006 [1952]: 293–294). Според Перес Салдания и Уалде (Pérez Saldanya & Hualde 2003: 58) простото минало време е сведено до „малка централна зона около столицата Валенсия и частично в южната част на Валенсия и на остров Ибиса“.

В тази работа си поставяме за цел да представим възможните причини за възникване и граматикализация на перифрастичната конструкция <*anar* + инфинитив> за изразяване на минало свършено действие в каталонския език.

1. От наративен маркер до маркер за минало време

Повечето изследователи на това явление (вж. Vallduví 1988, Pérez Saldanya & Hualde 2003 и Detges 2004) твърдят, че формите на глагола *anar*, последвани от инфинитив, са били използвани за „оживяване“ на действията в повествованието, подобно на сегашно

историческо време. Разбирането е толкова широко разпространено, че навлиза като единствено обяснение, без допълнителни коментари, в историческите граматики, като например при Мол (Moll 2006 [1952]: 294). Причината за това е, че през Средновековието конструкцията <отивам + инфинитив> с минало значение в наративен контекст може да бъде открита не само в текстове на старокаталонски, но също така и в текстове на старофренски, староокситански и в по-малка степен в текстове на староиспански език (вж. Pérez Saldanya & Hualde 2003, Detges 2004, Jacobs 2011: 236–237).

Детгес (Detges 2004: 213) твърди, че граматикализацията на конструкцията <*anar* + инфинитив> е пряк наследник на конструкция с аспектиално (инхоативно) значение, използвана в диалектен континуум, обхващащ територия от англо-норманския френски на север, през областта Лангедок в югоизточна Франция до Каталония на югозапад и представлява етап от еволюцията на западните романски езици, който поставя началото на развитие на конструкцията с проспективно значение във френски, испански и окситански и с минало значение в каталонски. Граматикализационният процес на конструкцията <*anar* + инфинитив> не е резултат от „когнитивна необходимост да се концептуализира времето“ (Detges 2004: 213), а демонстрира как дискурсивните и прагматичните контексти могат да доведат до напълно неочаквани граматични промени. Ако се основаваме предимно на изследванията на Перес Салданиа и Уалде (Pérez Saldanya & Hualde 2003) и Детгес (Detges 2004), развитието на глагола *anar* от глагол за движение до наративен маркер и в крайна сметка до спомагателен глагол за образуване на минало свършено време може да се обобщи, както следва: първата стъпка представлява крослингвистично явление, при което глаголите за движение, последвани от инфинитив, могат да се използват за изразяване на инхоативно аспектиално значение. На този етап, характерен за западнороманските езици, инхоативното значение на глаголите се възприема като по-динамично и затова става основно средство за разказване на истории, тъй като отразява кулминация на събития, внезапно започване на действието и допринася за драматичния ефект (Detges 2004: 214–218). Според Перес Салданиа и Уалде (Pérez Saldanya & Hualde 2003: 51) на този стадий конструкцията вече е започнала да се граматикализира, тъй като инфинитивът след спомагателния глагол вече не носи проспективната стойност, типична за целенасочените глаголни конструкции, а по-скоро има значение на напълно завършено действие. В тези ранни фази на граматикализация употребата на глагола *anar* е много ограничена до инфинитиви на

глаголи от свършен вид и други еднократни действия (Pérez Saldanya & Hualde 2003: 55). Но при промяната в значението (движение > начало на действие) спомагателният глагол *отивам* се десемантизира и започва да се съчетава с все по-голям набор от глаголи от свършен вид, докато накрая не започва да се комбинира с глаголи от несвършен вид (Detges 2004: 214). Освен това в началото на граматикализационния процес в каталонския език глаголят *anar* в комбинация с инфинитив се среща както във формата си за минало (*anà*), така и за сегашно време (*va*), но конструкциите със сегашно време стават по-разпространени, тъй като те дават желания ефект на драматичност и динамичност, подобно на сегашното историческо време (Detges 2004: 218). Така конструкцията <*отивам* + инфинитив> започва да се използва в средновековния френски, окситански и каталонски като реторическо средство със специален драматичен ефект. Въпреки че тези конструкции имат граматична функция, те се използват много по-рядко от простите глаголни форми (Detges 2004: 222). Във френския и окситанския съответната конструкция никога не се е развила по-далеч от този етап. В книжовния окситански конструкцията става архаична и изчезва от употреба през XVI век (запазена е само в някои изолирани диалекти), а във френския – през първата половина на XVII век (Detges 2004: 222). В каталонския обаче <*anar* + инфинитив> постепенно губи емфатичната си характеристика поради честата употреба, измества старото синтетично минало просто време и става основен начин за изразяване на аорист (Detges 2004: 222, Pérez Saldanya & Hualde 2003: 56). Перес Салданиа и Уалде (Pérez Saldanya & Hualde 2003: 56) също така посочват, че в този граматикализационен процес са от съществено значение и някои социолингвистични фактори, тъй като през XVI век каталонският е изместен като официален език от кастилския испански и не развива стандартизирана книжовна норма, което улеснява разпространението на разговорни и диалектни форми.

2. Морфологични фактори

Въпреки че семантичните, лексикалните и прагматичните фактори в граматикализацията на глагола *anar* от наративен маркер до спомагателен глагол за образуване на минало свършено време са широко възприети, автори като Перес Салданиа и Уалде (Pérez Saldanya & Hualde 2003: 57-58) и Джудж (Juge 1999, 2006) акцентират върху друг, по-важен вътрешен фактор, който подпомага граматикализационния процес на <*anar* + инфинитив> и засилената употреба на конструкцията. Според тях каталонският език

претърпява значителни морфологични промени в своята еволюция, особено що се отнася до минало свършено (перфективно) време. В старокаталонския език (около 1250 – 1500 г.) съществува проста форма за минало време, наследена от латинския перфект, както е представено в (3). Тази форма се използва предимно за изразяване на минало свършено време. Парадигмата, представена в (3), обаче има няколко сериозни проблема, както подчертават Перес Салданиа и Уалде (Pérez Saldanya & Hualde 2003: 57): липса на унифицирана морфема за минало време; омофония в първо лице множествено число на сегашно и минало време; непоследователни окончания във второ лице единствено и множествено число (*cantest* и *cantàs* вместо очакваните *cantares* и *cantareu*); липса на ясно разграничени окончания за време и лице; празна морфема *-re-*, която не може да бъде пряко свързана с време или лице. В някои каталонски диалекти около Валенсия, където все още се ползва синтетично минало свършено време, парадигмата значително се изменя, както е представено в (3). Поради тези проблеми носителите на каталонския език започват да използват алтернативна перифрастична конструкция.

(3) Парадигмата на глагола *cantar* ‘пея’:

	Латински перфект	Минало просто време в старокаталонския език	Минало просто време в съвременния каталонски език
1. л. ед. ч.	canta(v)i	canté; по-късно cantí	cantí
2. л. ед. ч.	canta(vi)sti	cantes	cantares
3. л. ед. ч.	canta(vi)t	cantà	cantà
1. л. мн. ч.	canta(vi)mus	cantam	cantàrem
2. л. мн. ч.	canta(vi)stis	cantàs	cantàreu
3. л. мн. ч.	canta(vi)runt	cantaren	cantaren

Джудж (Juge 2002: 112–128 и 2006: 318–319) опровергава хипотезата, че миналото време на *anar* възниква вследствие на употребата на този глагол в сегашно историческо време чрез повторен анализ на най-значимите средновековни каталонски текстове, в които за първи път се забелязва употребата на конструкцията *anar* + инфинитив (*Llibre dels fets*, хроника на арагонския крал Хайме I (Jaume I) и *Crònica* на Бернат Десклот (Bernat Desclot).

Джудж (Juge 2002: 117–128 и 2006: 318–319) установява, че първоначално в примерите на конструкцията се използва глаголът в минало време, което противоречи на идеята за сегашно историческо време. Освен това в парадигмата на глагола *anar* в сегашно и минало време съществува омонимия между формите за първо и второ лице, множествено число (вж. (4)). Същевременно това са формите, които най-често се срещат в най-старите текстове, тъй като се разказва в първо лице, и влияят пряко върху интерпретацията на конструкцията (Juge 2006: 320). Тази двузначност улеснява прехода към тълкуването на конструкцията като структура със спомагателен глагол в сегашно време и в резултат на този преход се губят миналите форми на *anar* в перифрастичното минало време.

(4) Формите на глагола *anar* в сегашно и минало свършено време в старокаталонския език (Juge 2006: 320):

	Сегашно време	Минало свършено време
1. л. ед. ч.	vaig	ané
2. л. ед. ч.	vas	anast
3. л. ед. ч.	va	anà
1. л. мн. ч.	anam	anam
2. л. мн. ч.	anats	anats
3. л. мн. ч.	van	anaren

След като *anar* се граматикализира като спомагателен глагол в сегашно време, някои от формите му преминават през аналогични промени в парадигмата, за да се направи разлика между спомагателния и пълнозначния глагол (вж. (5)). Освен това спомагателният *anar* не може да се спряга в минало време, например за образуване на минало предварително време. За тази цел се използва конструкцията *anar_{сег.} + haver* с минало причастие или минало несвършено време на глагола *haver* с минало причастие.

(5) Пълната парадигма на глагола *anar* като спомагателен и лексикален глагол с всички възможни форми в сегашно време:

	спомагателен глагол <i>anar</i>		<i>anar</i> 'отивам'	
	индикатив	условно наклонение	индикатив	условно наклонение
1. л. ед. ч.	vaig (vàreig)	vagi	vaig	vagi
2. л. ед. ч.	vas (vares)	vagis	vas	vagis
3. л. ед. ч.	va	vagi	va	vagi
1. л. мн. ч.	vam (vàrem/vem)	vàgim	anem	anem
2. л. мн. ч.	vau (vàreu/veu)	vàgiu	aneu	aneu
3. л. мн. ч.	van (varen)	vagin	van	vagin

3. Староокситанско влияние

Якобс (Jacobs 2011) излага тезата, че перифрастичното минало време в каталонския език не е резултат само на вътрешно езиково развитие, а по-скоро на езиков контакт. Той (Jacobs 2011: 240–241) отхвърля възможността конструкцията <*anar* + инфинитив> да се е граматикализирила под влиянието на испанския или френския език, тъй като употребата ѝ се свежда до малко на брой произведения (напр. *El Cid* и *Chanson de Roland*), вероятно под влиянието на окситанските трубадури. Следователно, твърди той, конструкцията първоначално се е развила в устния и книжовния староокситански език, след което е проникнала в старокаталонския език. Якобс (Jacobs 2011: 241–243) анализира първите исторически свидетелства за перифрастичното минало време в литературата. Най-ранните примери в старокаталонския се появяват в края на XIII век, но синтетичното минало все още преобладава в този период. В староокситанския обаче конструкцията се среща много по-рано, още в началото на XII век, като до XIII век е вече широко разпространена. Якобс (Jacobs 2011: 243–245) също така подчертава, че конструкцията все още съществува в някои окситански диалекти, като гасконския диалект и диалекта на Гуардия Пиомонтезе. Тъй като тези диалекти са били незасегнати от влиянието на френския и испанския, те успяват да запазят архаични езикови характеристики. Всичко това предполага, че перифрастичното минало време е било широко разпространено в разговорния староокситански език. За

разлика от изолираните диалекти на (старо)окситанския, синтетичното минало свършено време се ползва вместо перифрастичната конструкция в Алгеро, Сардиния, където се говори архаичен вариант на каталонския език. Този факт е особено важен, тъй като каталонците имат голямо влияние върху Алгеро през XIV и XV век. Това означава, че перифрастичното минало навлиза в каталонския сравнително по-късно, след периода на колонизацията на Алгеро.

Друго обстоятелство в подкрепа на разпространението на конструкцията от староокситанския в старокаталонския език са историческите и демографските причини (Jacobs 2011: 246–248). От Късното средновековие до края на XVII век са регистрирани масови миграции на окситанци в Каталония. В този период има силно окситанско влияние върху каталонската литература, театър и музика (но също така и върху френската и испанската култура), особено чрез трубадурите. Тъй като гасконските имигранти в Каталония запазват миналото перифрастично време в разговорния език, вероятно те са били основните носители на тази езикова иновация (Jacobs 2011: 247–248). Още един важен аргумент в подкрепа на влиянието на окситанските имигранти върху старокаталонския език са и правила 48 и 49 от „Правила за избягване на грозни и вулгарни думи“ (*Regles de esquivar vocables grossers o pagesívols*), където употребата на конструкцията <anar + инфинитив> е строго критикувана (Pérez Saldanya & Hualde 2003: 56).

Заклучение

Процесът на граматикализация на перифрастичната конструкция <anar + инфинитив> за изразяване на минало свършено време в каталонския език е сложно и многоаспектно явление, което включва семантични, морфологични, прагматични и социолингвистични фактори. Докато в повечето романски езици конструкциите с глаголи за движение обикновено се развиват като бъдещи времена, каталонският представлява уникално изключение, при което тази конструкция еволюира в основен начин за изразяване на минало свършено време (аорист). Анализът на средновековните текстове показва, че първоначално <anar + инфинитив> се използва като наративен маркер, подобно на сегашно историческо време в други езици. Постепенно конструкцията преминава към граматикализиран спомагателен глагол, което води до изместване на синтетичните форми на миналото време, наследено от латинския перфект. Морфологичните особености на старокаталонския като сложната и нестабилна парадигма на простото минало време също

изиграват роля в този процес, тъй като улесняват преминаването към по-правилна и предвидима перифрастична структура.

Освен вътреезиковите фактори, историческите и демографските условия също оказват значително влияние върху разпространението на перифрастичното минало време в каталонския. Склонен съм да вярвам, че староокситанският е вероятният първоизточник на тази конструкция, като контактът между двата езика, особено чрез миграцията на окситанци в Каталония и влиянието на окситанската култура върху литературата, допринася за възприемането ѝ в каталонския. В съвременния каталонски език перифрастичното минало време е напълно утвърдено и в повечето региони напълно замества старите синтетични форми. Въпреки че в някои диалекти, като тези във Валенсия и Балеарските острови, синтетичното минало продължава да съществува в ограничен контекст, тенденцията е към пълно утвърждаване на <anar + инфинитив> като основен начин за изразяване на перфективното минало.

Каталонското перифрастично минало време остава един от най-интересните примери за типологически нестандартно явление в рамките на романските езици. Този случай на граматикализация демонстрира как дискурсивните и социолингвистичните фактори могат да доведат до неочаквани езикови промени и как контактът между сродни езици може да повлияе на развитието на тяхната граматика.

Библиография

- Bybee et al. 1994: Bybee, J., Perkins, R., & Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. The University of Chicago Press.
- Detges 2004: Detges, Ulrich (2004): "How cognitive is grammaticalization? The history of the Catalan perfect perifrastic" – In: Fischer, Olga, Muriel Norde, Harry Perridon (eds.): *Up and down the cline. The nature of grammaticalization*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 211–227.
- Jacobs 2011: Jacobs, B. (2011). "Present and historical perspectives on the Catalan go-past" – *Zeitschrift für Katalanistik*, 24, 227–255.
- Juge 2002: Juge, Matthew L. (2002). *Tense and Aspect in Periphrastic Pasts: Evidence from Iberian Romance*. Ph. D. dissertation. University of California: Berkeley.
- Juge 2006: Juge, Matthew (2006): "Morphological factors in the grammaticalization of the Catalan 'go'-past" – *Diachronica* 23:2, 313–339.

- Kuteva 2001*: Kuteva, Tania A. (2001). *Auxiliation: an Enquiry into the Nature of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Moll 2006 [1952]*: Moll, Francesc de B. (2006 [1952]): *Gramàtica històrica catalana*, Madrid: Gredos.
- Pérez Saldanya & Hualde 2003*: Pérez Saldanya, Manuel & Hualde, José Ignacio. (2003). “On the origin and evolution of the Catalan periphrastic preterit” – In Pusch, Claus D. & Wesch, Andreas (eds.). *Verbalperiphrasen in den (ibero-)romanischen Sprachen*. Hamburg: Helmut Buske, 47–60.
- Vallduví 1988*: Vallduví, Enric (1988): “Sobre el perfet perifràstic del català” – In: *Actes del Cinquè Col·loqui d’Estudis Catalans a Nord-Amèrica*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 85–98.